

INSTITUT DRUŠTVENIH ZNANOSTI IVO PILAR

Biblioteka Zbornici

– K n j i g a 5 4 –

KOGA (P)ODRŽAVA ODRŽIVI RAZVOJ?

Prinosi promišljanju održivosti ruralnih područja u Hrvatskoj

Biblioteka Zbornici
– K n j i g a 5 4 –

KOGA (P)ODRŽAVA ODRŽIVI RAZVOJ?
Prinosi promišljanju održivosti ruralnih područja u Hrvatskoj

Nakladnik

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
Marulićev trg 19, 10 000 Zagreb, Hrvatska
t. 385 1 4886 800; f. 385 1 4828 296
ured@pilar.hr; www.pilar.hr

Područni centar Gospić
Trg Stjepana Radića 4/1, 53 000 Gospić
t. 385 53 741 140

Za nakladnika

Vlado Šakić

Uredili

Anita Bušljeta Tonković
Željko Holjevac
Ivan Brlić
Nikola Šimunić

Recenzentice radova

Željka Tonković, Jelena Puđak, Ivana Žebec Šilj

Recenzent Zbornika

Aleksandar Lukić

Lektorica

Mirjana Paić-Jurinić

Dizajn korica

Zlatko Rebernjak (Forma ultima)

Grafička priprema

Alan Čaplar (ITG, Zagreb)

Tisak

Tiskara Zelina, prosinac 2017.

ISBN 978-953-7964-49-8

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem XXXXXXXX.

Copyright © 2017 Institut društvenih znanosti Ivo Pilar

KOGA (P)ODRŽAVA ODRŽIVI RAZVOJ?

Prinosi promišljanju održivosti
ruralnih područja u Hrvatskoj

Anita Bušljeta Tonković, Željko Holjevac,
Ivan Brlić i Nikola Šimunić (ur.)

INSTITUT DRUŠTVENIH ZNANOSTI IVO PILAR

Zagreb 2017.

PRAKSE ODRŽIVOSTI: TJKO RADI ONO O ČEMU MI MAŠTAMO?

Olga Orlić i Nataša Bokan

1. Uvod

Kada utopijske oaze presuše, širi se pustinja banalnosti i bespomoćnosti.

Jürgen Habermas

U svakodnevnom se govoru na neke dobre ideje koje se smatraju neostvarivima često osvrnemo kao na utopiju ili na utopističku ideju. Takvo laičko poimanje utopije kao nečeg neostvarivog ili nemogućeg prilično je rasprostranjeno, no u semantičkom i znanstvenom smislu netočno. Svaki društveni napredak pa i sama ideja napretka zasnovani su na utopijskom mišljenju. Ono aktivno stvara društvenu zbilju i postaje neophodno za svako čovjekovo mijenjanje društva tako da svaka društvena preinaka po nekom modelu označava pokušaj ostvarenja neke utopije (Mumford, 2008.). Ne samo da je utopija kao način mišljenja legitimno zamišljanje pravednijeg i boljeg društva već je i neophodna, pa tako „Ricoeur kategorički tvrdi da je društvo bez utopije nezamislivo jer bi to bilo društvo bez ikakva stremljenja“ (Kalanj, 2004., 23). Također, obnova utopijskih energija i buđenje interesa za utopijsko mišljenje osamdesetih godina dvadesetog stoljeća oslanjali su se na potencijale novih društvenih pokreta (Pavlović, 1987.) u koje ubrajamo i ekološki društveni pokret, koji je pak vrijednosni okvir za inicijative kojima se bavimo u ovom radu.

Kako bismo pridonijeli afirmaciji točnog značenja pojma utopija, navest ćemo nekoliko ideja o tome čemu služe utopijsko mišljenje i utopijska literatura. Tako Kateb (1968., 269, prema Kalanj, 2010.) navodi da „a) utopistička literatura pridonosi oblikovanju svijesti o društvu; b) ona obogaćuje smisao ljudske mogućnosti, potičući ih da razmišljaju izvan ili protiv postojećeg konteksta, utopizam pomaže da se otkrije drugačija perspektiva; c) utopističke knjige su svojevrsne sociologije i one unaprijeđuju naše razumijevanje društvenih odnosa“. S druge strane, Jacoby (2001., prema Kalanj, 2010.) govori da je utopija kao način mišljenja nestala, to jest da je iščezao osjećaj da bi budućnost mogla fundamentalno nadmašiti sadašnjost, i aludira da se zaboravilo kako historija sadrži mogućnosti za slobodu i zadovoljstvo koje nisu ni dotaknute, drugim riječima za utopiju koja ide izvan referentnog okvira današnjeg svijeta. Ako razmišljamo o velikim utopijskim projektima dvadesetog stoljeća, sigurno ima mjesta

takvom pesimizmu, no ako promislimo o ostvarivanju malih lokalnih utopija, onda je moguće da prostor realiziranja utopija tek počinje (Kalanj, 2010.).

Godine 1922. Lewis Mumford definirao je razliku između dviju vrsta utopija, utopije bijega i utopije rekonstrukcije, na temelju utjecaja koji imaju na stvarnost. Svijet ideja u koji „bježimo“ kako bismo se opustili i odmaknuli od ovog stvarnog, utopija je bijega i ona u biti nema nikakve posljedice za stvarni život. S druge strane, utopija rekonstrukcije nastaje kada pojedinac zamisli, u svijetu ideja koje Mumford naziva *idolum*, bolje rješenje ili izvedbu određene postojeće situacije. Ta ideja o poboljšanju kod nekih pojedinaca izaziva želju za njezinim pretakanjem u stvarnost i tako nastaju, često metodom pokušaja i pogrešaka, neka nova, bolja rješenja. Mumford tvrdi da je upravo suvremeni život rezultat brojnih utopija rekonstrukcije. Slikovito je to opisao na primjeru grada smatrajući da je život u suvremenom gradu rezultat dugotrajnog, višestoljetnog promišljanja i praksi o boljem načinu organizacije života. Ovakvo promišljanje utopiju smješta u područje ostvarivog i realnog, pod uvjetom da je prihvatimo kao nužno nesavršenu. U suvremenom je društvu, protkanom brojnim problemima, jedna vrsta utopije rekonstrukcije, ekotopija, zauzela važno mjesto. Naime, brojni su ekološki i društveni problemi, poput klimatskih promjena, rasta populacije, porasta nejednakosti i siromaštva doveli do jačanja svijesti o potrebi osmišljavanja drugačijeg modela življenja, onoga koji će se manje štetno odražavati na društvene odnose i okoliš. Utopije i pokušaji njihova ostvarenja imaju dugu povijest (vidi Mumford, 2008.) i današnje utopije nisu u osnovi nove ideje, no jedinstvene su jer niču iz društvenog poretka koji je vjerojatno više nego ikad prožet individualizmom. Međutim, upravo zato su utopije koje afirmiraju komunitarnu ideju ili neki oblik solidarnosti posebno zanimljive i značajne.

Utopije kojima se ovdje bavimo pretpostavljaju harmonične odnose ne samo između ljudi, kao što su to prethodne utopije pretpostavljale, već i na odnose između ljudi i prirode (Maskalan, 2009.). Termin ekotopija upotrijebio je Ernest Callenbach u naslovu svog utjecajnog romana *Ekotopija – izvještaji Williama Westona* iz 1975. godine. U tom romanu, koji je dobio i nastavak ali i prednastavak, Callenbach opisuje život u zamišljenoj zemlji koja se odcijepila od SAD-a te na teritoriju koji je zaposjela živi izolirano i prema svojim pravilima, posve drugačije od ostatka svijeta. Callenbach je tako koncipirao roman da razotkrivanje načina života stanovnika Ekotopije teče usporedno s transformacijom svijesti glavnog aktera, kao i kod brojnih drugih literarnih utopija (vidi de Geus, 2007.). To se posebice odnosi na odnos prema prirodi. Međutim, zanimljivo je to da se Ekotopljani ne vraćaju zamišljenom arhaičnom načinu života prije početaka industrijalizacije kada se priroda nije toliko uništavala, već spajaju naprednu tehnologiju, čak napredniju od one koju poznaje naša

suvremena civilizacija, s dubokom povezanošću s okolišem i drugim bićima. Taj je roman postao značajno mjesto referiranja među ekološkim aktivistima (Callenbach, 2004., 169). Sam Callenbach ističe kako pišući o ekotopiji ne tvrdi da je savršena, jer uostalom, nastala je spajanjem grčkih riječi *oikos* (dom) i *topos* (lokacija) te znači dom, a nijedan dom nije savršen (Callenbach, 2004., 170). Iako je takvo promišljanje o harmoničnim odnosima čovjeka i njegova okoliša klasičan oblik literarne utopije i predstavlja kritiku trenutačnog načina života (drugi oblik takve kritike kroz literarni žanr prikaz je distopijske budućnosti), neminovno ga slijede pokušaji oživotvorenja utopijskih praksi.

Danas su ideje i koncepti poput održivosti, odrasta, solidarne ili etične ekonomije sve prisutniji u različitim oblicima javnog diskursa, a pitanje održivosti i održivog razvoja zauzima posebno važno mjesto u promišljanjima svjetskih i domaćih znanstvenika različitih disciplina (Čifrić, 2002.; Kirn, 2000.; Lay, 2007.; Lay i Šimleša, 2012.). Međutim, od samog početka korištenja pojma održivi razvoj, on je prepoznat kao oksimoron te je uočena njegova vrlo šarolika upotreba koja varira ovisno o kontekstu (Redclift, 2006., 66; Kates i sur., 2005., 11). Široka i raznolika upotreba pojma dovela je do toga da gubi na značenju i da se ponekad upotrebljava za zeleno pranje (engl. *greenwashing*) tj. prikrivanje aktivnosti koje su opasne po okoliš i čovječanstvo pod krinkom ekološkog, „zelenog“ ponašanja (Kates i sur., 2005., 19). Također, često takvi globalni diskursi pružaju „malo dokaza o lokalnim značenjima uništenja okoliša“ (Redclift, 2006., 78). Dijelom upravo zbog te ambivalentnosti termina *održivi razvoj* sve su prihvaćeniji postali noviji koncepti poput *otpornosti* (engl. *resilience*) i *odrasta* (engl. *degrowth*) (vidi D’Alisa i sur., 2014.) koji kritički propituju je li ideal neograničenog rasta proizvodnje i potrošnje neophodan i dovodi li u svojim posljedicama do dobrobiti društva i okoliša više nego što im šteti. Pritom osmišljavaju politike za provedbu društveno i ekološki pravednijih odnosa. Dokle god se ne dovodi u pitanje paradigma neograničenog rasta, donekle je lako naći pristalice ideje održivog razvoja, no novi ekonomski i društveni obrasci koje ekosela i *poljoprivreda potpomognuta zajednicom* uvode i provode, stvaraju alternativnu mogućnost samoorganizacije koja zaobilazi uobičajene kapitalističke i neoliberalne obrasce i ide dalje od općeprihvaćenog održivog razvoja.¹ Za razliku od održivog razvoja, održivost je pojam koji teži mnogo dalekosežnijim ciljevima i vrednotama, onima koji podupiru *de-growth* ili *no-growth* agendu i onima koje mogu dati prednost socijalnoj jednakosti i pravdi naspram ekonomskog prosperiteta (Dessein i sur., 2015.). Iako na polju defi-

¹ Poljoprivreda potpomognuta zajednicom u Hrvatskoj je najprije bila nazvana *grupama solidarne razmjene* (u nastavku teksta GSR).

nicija održivosti i s njom povezanih pojmova postoje mnoga neslaganja, na razini prakse javljaju se brojne inicijative koje se ne suprotstavljaju već se nadopunjavaju i odgovaraju na potrebe ljudi za održivošću s jedne strane i utopijom s druge. U ovom radu analizirat ćemo prakse nekoliko takvih inicijativa u Hrvatskoj. To su grupe solidarne razmjene (odnosno poljoprivreda potpomognuta zajednicom) i ekosela, koji pokušavaju živjeti održivost, odrast, nulti rast, jednim dijelom ostvariti svojevrsnu utopiju rekonstrukcije.

2. Metodologija i akteri

2.1. Metodologija

U ovom radu odlučile smo ukazati na pokušaje ostvarivanja utopija rekonstrukcije u Hrvatskoj na primjerima ekosela i poljoprivrede potpomognute zajednicom. U prethodno objavljenim rezultatima ovih istraživanja nismo obuhvatile aspekt utopičnosti te smo ovim radom htjele naglasak staviti upravo na tu potentnost promjena koje nose promatrane zajednice. Nove analize provele smo na korištenim, ali i nekorištenim dijelovima intervjua (pa i novim intervjuima), a prikupljeni materijal je interpretacijski vrlo bogat pa se tako određeni dijelovi intervjua mogu tumačiti kroz prizmu motivacijskih čimbenika, vrijednosnog sustava i svjetonazora, zatim proekoloških praksi, duhovnosti. Studija o ekoselima provedena je 2011. i 2012. godine (Bokan, 2012., 2016.), a istraživanje o grupama solidarne razmjene kao obliku prakse solidarne ekonomije počelo je 2013. godine (Orlić, 2014., 2015.). Iako su ta dva istraživanja provedena neovisno jedno o drugom, radi se o fenomenima koje je moguće staviti pod isti nazivnik, a to je vrijednosni okvir proekoloških stavova i želja aktera da opredmete drugačiju, percipirano bolju realnost, koju smo prepoznali kao utopiju rekonstrukcije. U tom smislu je građa prikupljena u oba individualna istraživanja ovog puta sagledana te djelomice rekodirana imajući na umu novo polazište za analizu. Istraživanje o poljoprivredi potpomognutoj zajednicom dopunjeno je novom građom i intervjuima, ali su pri kodiranju korišteni i prethodno prikupljeni intervjui. S obzirom na to da je fokus u svakom istraživanju bio drugačiji, ovaj rad sagledao ih je u kontekstu praksi stvaranja utopije rekonstrukcije, što u prvotnoj analizi nije bilo dostatno uočeno i istaknuto. Element stvaranja utopije rekonstrukcije ključan je u oba slučaja (ekosela i poljoprivreda potpomognuta zajednicom) jer upućuje na to da pojedinci nastoje manje ili više svjesno svojim postupcima i djelovanjem promijeniti stanje kojim nisu zadovoljni te time ukazuje na nove prakse otpora dominantnom kapitalističkom sustavu. Oba su istraživanja provedena kvalitativnom metodologijom, pri čemu je osnovna metoda prikupljanja podataka bila *dubinski polustrukturirani*

intervju,² a zatim etnografsko opažanje i u određenoj mjeri promatranje sa sudjelovanjem. Svjesno smo odlučile koristiti termin *dubinski polustrukturirani intervju* kako bismo izbjegle neminovne terminološke ambivalentnosti. Pridjev polustrukturirani znači da su naši intervjui bili vođeni popisom tema i/ili pitanja koje smo formulirale unaprijed, ali smo ih prilagođavale razgovoru, situaciji i uvijek na različit način artikulirale. Pridjev dubinski označava da su pri tome naši sugovornici mogli nesmetano iznositi svoje misli kroz duže ili kraće naracije, skretati s tema bez prekida i u konačnici odlučiti ne odgovoriti na određena pitanja. S obzirom na različitost nazivlja i njihovog tumačenja, ova redundantna kovanica, nadamo se, posve objašnjava našu glavnu metodu rada.

U slučaju ekosela provedena je višestruka studija slučaja u pet ekosela u Hrvatskoj: Reciklirano imanje (Vukomerić), Neokulturalna zajednica (Badlićan), Blatuša (Gvozd), Bračko ekoselo (Sutivan) te Rovinjsko ekoselo (Rovinjsko Selo), a intervjuima smo obuhvatili 18 pripadnika/ca navedenih zajednica. Boravak u zajednicama, za vrijeme kojeg su provedeni intervjui, trajao je četiri do sedam dana, u razdoblju od kolovoza 2011. do svibnja 2012. godine. Istraživanje o grupama solidarne razmjene (odnosno pokretu poljoprivrede potpomognute zajednicom) počelo je 2013. godine kada je provedena većina intervjuja s različitim akterima uključenima u zagrebačke GSR-ove,³ a intervjuiranje pojedinih članova istarskih Solidarnih ekoloških grupa (SEG) provedeno je krajem 2014. godine (ukupno 15 intervjuja). Do inicijalnih sugovornika u istraživanju obje su istraživačice došle s pomoću vlastite postojeće društvene mreže, da bi se daljnje pronalaženje sugovornika spremnih na suradnju odvijalo uz pomoć *metode snježne grude*,

---

² Korištenjem termina *dubinski polustrukturirani intervju* željele smo istaknuti kako smatramo, slično kao i pojedini autori koji se bave problematikom metodologije (Mason, 2002.), da uobičajena distinkcija između nestrukturiranog i polustrukturiranog intervjuja najčešće uključuje pretpostavku da je samo nestrukturirani intervju dubinski. Jennifer Mason zaključuje da se radi o pogrešnom nazivanju (*misnomer*) (Mason, 2002., 62). Ona naime smatra da svako kvalitativno intervjuiranje (a to automatski isključuje bilo kakva otvorena pitanja koja proizlaze iz logike kvantitativne metodologije) mora imati barem male naznake strukture. To argumentira činjenicom da je svaki kvalitativni dubinski intervju do određene mjere strukturiran, neovisno o tome što možda ne postoji popis identičnih pitanja koji se ponavlja. Ta struktura može uključivati popis tema koje se naznačuju u razgovoru, ili može samo uključivati istraživačeva ontološka i epistemološka polazišta (Mason, 2002., 68-69). Stoga smo se odlučile za termin polustrukturirani kako bismo naglasile činjenicu da su to bili intervjui u kojima je razgovor bio vođen. To što smo vodile razgovor prema određenim temama, međutim, ne negira činjenicu da je razgovor bio dubinski, barem u određenim segmentima, pa smo stoga odlučile koristiti termin dubinski polustrukturirani intervju.

³ U istraživanje nisu bili uključeni svi GSR-ovi koji su djelovali na području Zagreba, već ih je odabrano nekoliko zbog čega ovdje, prvenstveno radi zaštite njihova identiteta, neće biti navedena imena sugovornika.

pri čemu su nas sugovornici upućivali i na druge potencijalne sugovornike, ali i čitave zajednice/grupe. Intervjui su transkribirani i analizirani koristeći tehniku (ručnog) kodiranja sadržajno važnih dijelova za pojedine teme unutar istraživanja, a na temelju čega su naposljetku doneseni zaključci. Tema koja je u oba istraživanja obuhvaćena i važna za ovu analizu jest motivacija aktera uključenih u ekosela i poljoprivredu potpomognutu zajednicom; stoga će ključan dio daljnje analize biti posvećen upravo razlozima koji potiču aktere na iniciranje proekoloških praksi kroz zasnivanje novih društvenih praksi i grupa. U istraživanjima poljoprivrede potpomognute zajednicom kodovi koji su obuhvaćeni protokolom i koji su naknadno analizirani metodom kvalitativne analize sadržaja bili su – osim već navedene motivacije za uključivanje, kod poljoprivrednika i kod kupaca – način djelovanja, problemi, stavovi o ekološkoj proizvodnji, stavovi o solidarnosti, stavovi o transparentnosti, stavovi o povjerenju, stavovi o konvencionalnoj proizvodnji i tržištu. Također, kao i u svakom dubinskom intervjuu, ostavljen je prostor sugovornicima da govore i o temama koje nisu bile predviđene istraživačkim protokolom.

2.2. Akteri

Prije nego detaljnije definiramo pojam ekosela treba reći da je ekoselo u biti vrsta namjerne zajednice. Namjerne ili intencionalne zajednice su se nekad nazivale komunama, grupama alternativnog životnog stila ili alternativnim zajednicama. U znanstvenoj literaturi postoji više tipologija kojima se određuje razlika između namjernih zajednica, komuna, kolektiva i kooperativa (Schehr, 1997.). Kod nekih autora je u tom razlikovanju ključno financijsko zajedništvo (primjerice Conover, 1978.), dijeljenje vlasništva (Metcalf, 1996.), kod drugih je to zajednička ideologija, a kod trećih kooperativno zajedničko kućanstvo (Zablocki, 1980.) ili stupanj intimnosti (Metcalf, 1996.). Ono što je zajedničko većini današnjih zajednica jest da se ne nazivaju komunama već radije zajednicama kako ih se ne bi poistovjećivalo s hipi komunama iz šezdesetih godina dvadesetog stoljeća (McLaughlin i Davidson, 1990.). Najčešći motivi osnivanja utopijskih ili alternativnih namjernih zajednica proizlaze iz kritike većinskog društva, dok su retorike različite, od religijske („grešnost“ društvenog poretka), reformske (nepravедnost i nehumanost društvenog poretka) do psihosocijalne (alijenacija društvenog okruženja) (Kanter, 1972.). Motivi za nastanak ekosela nalaze se upravo na kontinuumu kritika većinskog društva, a za njih je specifično zalaganje za nizak ekološki otisak i solidarnu ekonomiju. Za razliku od prijašnjih, suvremeni stanovnici namjernih zajednica pa i ekosela sve se više uključuju u dominantnu kulturu (Ergas, 2010.). Umjesto izoliranja izlaze van okvira zajednica, pokušavajući mijenjati trenutačne dominantne društvene obrasce (Schehr, 1997.; Smith, 2002.).

Ekoselo je grupa (od najmanje pet) ljudi koji potječu iz više od jedne obitelji i koji dijele isti svjetonazor, pri čemu se nastoje svojim načinom života integrirati u okoliš ne šteteći mu, ostvaruju određene aspekte zajedničkog života te nastoje da njihove zajednice traju kroz vrijeme i prostor nedefinirano dugo, pritom se kulturno razlikujući od dominantnog društva po sustavu vrednota koji se temelji na ublažavanju vlastitog utjecaja na okoliš i povećanju solidarnosti u društvenim odnosima (Jackson, 2000.; Metcalf, 2004.; Bokan, 2016.). Istražena ekosela u Hrvatskoj na raznolike načine provode životni stil niskog ekološkog otiska i solidarne ekonomije, pri čemu sudjeluju i u diseminaciji znanja o ekoseoskom načinu života koja se mogu prakticirati i izvan ekosela jer su prilagodljiva suvremenom urbanom i ruralnom načinu života. Vrlo često su u korpusu znanja i praksi koje ekosela provode permakulturna znanja koja uključuju područja poljoprivrede, energetike, graditeljstva, otpada, ekonomije i društvenih odnosa, zatim volontiranje i čuvanje resursa. Ekosela u Hrvatskoj su se počela razvijati nakon 2000., pri čemu je značajniji period bio tijekom 2005. i 2006. godine kada se oformila većina ovdje istraženih zajednica.

Pod pojmom *grupe solidarne razmjene* u Hrvatskoj se udomaćio pokret koji je pod različitim nazivima poznat diljem svijeta. Naziv koji možda najtočnije opisuje njegovu bit – poljoprivreda potpomognuta zajednicom (engl. *Community-Supported Agriculture*) – jest onaj koji se udomaćio u SAD-u. On podrazumijeva alternativni lanac nabave, najčešće hrane, u kojem se oko jednog ili više poljoprivrednika (pretežno su to poljoprivrednici koji se bave ekološkom proizvodnjom) okuplja grupa zainteresiranih kupaca koja se obvezuje redovito kupovati namirnice od dotičnog proizvođača. Različiti su načini nastanka takvih grupa diljem svijeta – od neformalnog pristajanja na takav način nabave hrane do sklapanja ugovora između proizvođača i grupe, a koji može uključivati godišnju članarinu, uplatu unaprijed te čak pružanje pomoći u obliku rada na poljoprivrednom imanju (nekoliko dana godišnje). Takav model potpomaganja ekoloških proizvođača nastao je u Japanu 1971. godine gdje se naziva *teikei* (suradnja, kooperacija). Vrlo brzo proširio se u Švicarskoj (*Jardins de Cocagne*, vrtovi obilja) te u SAD-u pod nazivom *Community-Supported Agriculture* (poljoprivreda potpomognuta zajednicom), a ubrzo i diljem svijeta. Iako se temelje na istim principima, u svakoj zemlji udomaćio se različit naziv, ali i neke lokalne specifičnosti (za više detalja vidi Medić i sur., 2013.). Karakterističan način funkcioniranja takvih grupa je naručivanje tzv. „košarica“ s dogovorenim okvirnom količinom sezonskih proizvoda i njihovo preuzimanje na dogovorenim mjestima dostave, najčešće jednom tjedno ili prema potrebi i sezoni. U Hrvatskoj se poljoprivreda potpomognuta zajednicom proširila iz Italije, na inicijativu talijanskih GAS-ova (*Gruppi d' acquisto solidale* – grupe solidarne potrošnje) (Grasseni, 2013.). Hrvatske su grupe svoje ime (*Grupe solidarne razmjene*) odabrale upravo prema

talijanskom modelu, odabravši termin *razmjena* (koji se ovdje našao umjesto termina *potrošnja* jer je inicijalna ideja bila da članovi grupe razmjenjuju stvari, ali nije poznato je li ozbiljnije zaživjela).

Takvi i slični pokreti i inicijative počeli su jačati paralelno s rastom svijesti o štetnosti procesuirane hrane i one proizvedene konvencionalnom poljoprivredom, uz upotrebu pesticida i genetski modificiranih organizama i općenito svijesti o štetnosti monokulturnog pristupa konvencionalne poljoprivrede. Dodatno, sve je snažnija zaštita potrošača i time svijest potrošača o kvaliteti prehrambenih proizvoda. Kupci/potrošači u svijetu i u Hrvatskoj za svoj novac žele jesti „zdravu“ (što u ovom slučaju premašuje pojam zdravstvene ispravnosti i odnosi se na kemijski netretirane proizvode) i lokalno proizvedenu hranu koja omogućuje ne samo održivost u odnosu na okoliš, već i održivost lokalne poljoprivrede i stvaranje odnosa između proizvođača i kupca koji nisu motivirani isključivo maksimalnom materijalnom korišću (Lappo i sur. 2015.; Orlić, 2014.). Poljoprivrednike koji su spremni posvetiti se ekološkoj proizvodnji i plasirati isključivo proizvode koji odgovaraju željama kupaca (bez prijevara), kupci su spremni „nagraditi“ potrošačkom vjernošću i time mogućnošću da dostojno žive od vlastitog rada – što je omogućeno isključivanjem posrednika iz lanca nabave – pa tako poljoprivrednik novac dobiva odmah (ili unaprijed), u punoj vrijednosti, a kupac za svoj novac može dobiti više i/ili kvalitetnije proizvode. Takav model podupire transparentnost, povjerenje i solidarnost te se na tim principima temelje odnosi između grupe (kako god je nazvali) koja podržava poljoprivredu i pojedinog poljoprivrednika. Proizvodnja ekološke hrane u Hrvatskoj u stalnom je porastu i prema tome slijedi svjetske trendove (Petljak, 2010.). Nekad vrlo uska tržišna niša postaje toliko popularna da se počela javljati zabrinutost vezana uz aproprijaciju ekološke hrane od strane velikih korporacija zbog evidentnog porasta udjela te tržišne niše (odnosno zarade – čime se opet dovodi u pitanje sam postupak proizvodnje). Iako se može smatrati da se donekle radi i o obliku direktnog marketinga (Roque i sur., 2008.), sami akteri grupa solidarne razmjene vjerojatno se s time ne bi složili, upravo zbog toga što inzistiraju na stvaranju drugačijih odnosa između proizvođača i potrošača. Prije svega to se odnosi na stvaranje transparentnih međusobnih odnosa pri čemu poljoprivrednik prestaje biti netko nepoznat i postaje osoba s imenom i prezimenom, licem, obitelji, imanjem. Toga postaju svjesni novi kupci prilikom redovitih posjeta imanju koji su redovita pojava u takvim grupama. Isto vrijedi za kupca, pa je tako poljoprivredniku u interesu njegovati odnose koji će za posljedicu imati stalne i zadovoljne kupce.

U Hrvatskoj je razvoj poljoprivrede potpomognute zajednicom krenuo u dva različita smjera. Jedan je vezan uz Zagreb i zagrebačke GSR-ove, kod kojih se funkcioniranje temelji isključivo na međusobnom povjerenju pa se tako od poljoprivrednika

ne očekuje nikakav ekološki certifikat (čiji je postupak dobivanja ponekad sumnjiv). Članovi grupa koje potpomažu poljoprivredu zadovoljavaju svoj osjećaj kontrole posjećujući poljoprivrednika i njegovo imanje, druženjem s njime, ali ne provode tehničku kontrolu njegovih proizvoda. Tako je odluka o tome želi li izgubiti povjerenje grupe ostavljena poljoprivredniku. Kako o toj problematici razmišljaju pojedini proizvođači koji uživaju povjerenje grupe govori sljedeća izjava jedne sugovornice u istraživanju:

Želim da moji kupci budu moji kupci dok god jedu, i da onda njihova djeca i unuci budu moji kupci! (...) „da ja znam tko su moji kupci, da moji kupci znaju tko sam ja, a ne da smo tamo neki anonimci, iks ipsilon, i da nas nije briga jedni za druge.“ (Antonija, proizvođačica iz okolice Zagreba, 24).

Transparentnost je ovdje vrlo važna. Sami proizvođači ukažu grupi na pojavu bilo kakve greške ili problema, a grupa u tom slučaju ne prekida suradnju s proizvođačem već mu aktivno nastoji pomoći. Isto tako je evidentno da postoje različita poimanja ekološkog uzgoja i da će pojedini članovi grupe inzistirati na potpuno ekološkom pristupu proizvodnji hrane, dok je drugima dovoljno da je proizvođač lokalni (pojediniima je dovoljno i da je iz Hrvatske) te se neće toliko zamarati principima proizvodnje ekološke hrane, koji su drugima od ključne važnosti. Različita poimanja ekološke proizvodnje dovode i do kompromitiranja proizvođača, opravdano ili neopravdano.

Drugi smjer razvoja poljoprivrede potpomognute zajednicom u Hrvatskoj nastao je i odvija se u Istri. Ondje je začetak pokreta bio vezan uz ekološkog proizvođača i uz udrugu Istarski Eko Proizvod (IEP), a od svih poljoprivrednika, koji su ujedno i punopravni članovi grupe (što nije slučaj sa zagrebačkim GSR-ovima), očekuje se da budu članovi IEP-a tj. da imaju certifikat ekološkog proizvođača. Budući da su takvi certificirani proizvođači aktivni članovi grupe i da posjeduju znanja o poljoprivredi koja obični kupci nemaju, mogu intervenirati ako posumnjaju u kvalitetu proizvoda. Drugim riječima, u stanju su bolje od običnog kupca procijeniti koliko netko tko tvrdi da proizvodi ekološki (imajući na umu količinu zemlje koja mu je na raspolaganju) može proizvesti npr. jabuka, odnosno želi li možda izigrati stečeno povjerenje kupaca. U takvim slučajevima sumnjivi se uzorci šalju na analizu. Pokaže li se da je hrana tretirana neekološkim sredstvima, proizvođač koji je zlorabio povjerenje kažnjava se isključivanjem iz grupe. Na taj način istarske grupe koje potpomažu poljoprivredu nastoje zaštititi kupce i proizvođače. Zbog inzistiranja na certificiranju i provjeri istarske su se grupe odlučile početkom 2015. godine i formalnim nazivom razlikovati od GSR-ova te su se preimenovala u Solidarne ekološke grupe (SEG). Premda su se pokušale proširiti izvan Istre, za sada u tome nisu u većoj mjeri uspjele. Izgleda da se povezanost s dobro

organiziranom udrugom IEP u Istri pokazala ključnom za ovakav način funkcioniranja. SEG-ovi su u Istri pokrenuli i Solidarnu ekološku tržnicu (SET), najprije u Puli, a zatim u još nekim gradovima, koja se održava jednom tjedno u određenom terminu. Tako i ostali građani, koji nisu članovi grupe, mogu kupovati ekološke proizvode, ali po nešto višim cijenama. Na višoj se cijeni inzistira zato što se na taj način štite povlastice članstva u SEG-u.

Na Solidarnoj ekološkoj tržnici smiju prodavati samo oni proizvođači koji imaju certifikat. Da bi se dobio, potrebne su najprije tri godine da bi se zemlja za proizvodnju očistila, tijekom tog razdoblja provodi se nadzor. Drugim riječima, proizvođači koji započnu proces stjecanja certifikata moraju čekati tri godine do trenutka njegovog dobivanja, odnosno mogućnosti za proizvodnju i prodaju svojih proizvoda na SET tržnicama. U međuvremenu svoje proizvode mogu prodavati članovima SEG-a, koji ujedno provode nadzor nad njima. Na taj su način, uz određenu razinu kontrole, kupci i proizvođači donekle zaštićeni. Kao glavnu prednost ovakvog načina potpomaganja poljoprivrede ekološki proizvođači u GSR-ovima i SEG-ovima ističu činjenicu da se ne moraju toliko brinuti o plasiranju svojih proizvoda jer znaju da će biti otkupljeni. Na taj način mogu ponuditi nižu cijenu i orijentirati se najviše na kvalitetnu proizvodnju, a ne na brigu oko plasmana na tržištu.

Pored solidarnosti, poštene proizvodnje i trgovine te pozitivnih iskustava u promatranim grupama, javljaju se i određeni izazovi koji za GSR-ove ili SEG-ove mogu biti presudni. U istraživanju koje smo proveli postalo je jasno da odnosi između SEG-ova u Istri i GSR-ova u Zagrebu i okolici nisu posve harmonični, a iz razgovora s nekoliko članica GSR-ova u Zagrebu postalo je također evidentno da posve harmonični odnosi ne vladaju ni među grupama i članovima zagrebačkih GSR-ova. Klasičan je primjer formiranje administratorske grupe u jednom od prvih GSR-ova koja se u tolikoj mjeri bavila principima djelovanja da je, čini se, izgubila komunikaciju s preostalim članovima, koji su očito imali ponešto drugačije ideje. Pojedine su grupe, čini se, funkcionirale na principu „plemena“. Zaključak je to jedne sugovornice koja nije bila članicom jer grupa nije otvorena svima zainteresiranima. Izazov ponekad predstavlja i samo članstvo u GSR-u jer podrazumijeva preuzimanje određenih obaveza (primjerice, preuzimanje narudžbe od članova grupe i njezino prenošenje poljoprivredniku, organiziranje dostave). Nisu svi članovi u mogućnosti ili voljni „podmetnuti vlastita leđa“. S druge strane, pojedinci ističu kako uvijek postoje oni koji su spremni kritizirati, ali ne i osobno se angažirati. Sve to upućuje na različitu dinamiku koja se odvija u grupama i ujedno govori o tome da utopija rekonstrukcije nije nimalo jednostavna te da, kao ni Callenbachova Ekotopija, nije savršena.

3. Tko radi ono o čemu mi maštamo?

3.1. Poljoprivreda potpomognuta zajednicom i ekosela

Istraživanje motivacije aktera za uključivanje u opisane zajednice i grupe bilo je u fokusu interesa obiju istraživačica.

Poljoprivreda potpomognuta zajednicom čini jedan od gradivih elemenata solidarne ekonomije (Kawano, 2010.; Flecher, 2009.), onaj koji inzistira na postupku vraćanja značaja lokalnome. Težnja je poljoprivrede potpomognute zajednicom da se većina proizvedene hrane konzumira lokalno i da se na taj način postiže određena razina održivosti. To je važan element u borbi za postizanje prehranbenog suvereniteta (Schanbacher, 2010.; Berkfield i Berkfield, 2009.).⁴ Na taj način osnažuje se lokalna proizvodnja koja je deklarativno poticana sa svih strana, dok prakse potvrđuju dominantan karakter procesa „neoliberalizacije poljoprivrede“ (Münster, 2012.). Ovaj proces ne pogoduje tlu, proizvođačima ni kupcima. Inicijative poput poljoprivrede potpomognute zajednicom nastoje takvo stanje promijeniti. Iz istraživanja je, međutim, vidljivo da ne uviđaju svi članovi takvih grupa transformativan karakter inicijative. Na tu temu jedan od sugovornika, ujedno inicijator prvih grupa u Zagrebu, koji duboko vjeruje u transformativan potencijal ovih praksi, kaže: *imao sam prilike upoznati ljude sa liste koji nemaju ništa od aktivističke brige u sebi (...) Ali smatraju da je sasvim okej jesti zdravu hranu“* (Jakov, okolica Zagreba, 41). Kada je riječ o poljoprivredi potpomognutoj zajednicom, motivacija članova je prilično raznolika i varira od brige za vlastito zdravlje – najčešće brige za zdravlje najmlađih članova obitelji, zbog toga su većina članova grupe obitelji s mlađom djecom – pa sve do želje za stvaranje alternative dominantnom društvenom sustavu.⁵ Svi motivi za uključivanje u zajednice i grupe u sebi sadrže želju za stvaranjem drugačije stvarnosti, bolje stvarnosti, čak i ako su razlozi isključivo „sebični“, kao na primjer *da ja koji jedem zdravu hranu budem bolje* (Vladimir, Zagreb, u tridesetim godinama). Upravo se ovdje nalazi utopija rekonstrukcije, stoga su akteri grupa solidarne razmjene

---

⁴ Pravo naroda da demokratski utvrde i zadrže vlastite sustave prehrane i poljoprivredne proizvodnje bez ugrožavanja drugih ljudi ili okoliša. (Deklaracija Nyéléni, dostupno na <http://nyeleni.org/spip.php?article290>; pristup 22. ožujka 2016.)

⁵ Uočeno je da se kod brojnih aktera involviranih u različite prakse solidarne ekonomije često radi o pragmatičnim motivima (Kawano, 2010., prema Puđak i sur., 2016., 154), a to potvrđuju i istraživanja potencijala za solidarnu ekonomiju provedena u Splitu (Puđak i sur., 2016.). Kao glavne odrednice solidarne ekonomije ovi autori ističu odmicanje fokusa od maksimizacije profita, alternativne obrasce proizvodnje i potrošnje, djelovanje s ciljem društvene promjene, promjenu odnosa moći te sociokulturnu integraciju marginaliziranih skupina. Svi ti aspekti prisutni su, manje ili više, kod obiju analiziranih inicijativa (Puđak i sur., 2016., 156-157).

navedeni kao primjer onih koji rade ono o čemu svi maštamo – pokušavaju stvoriti bolje sutra. Međutim, ti pokušaji imaju i određene probleme ili nedostatke.

Neki od sugovornika ustvrdili su kako se radi o jasnoj, klasno obilježenoj priči. Članovi grupa solidarne razmjene uglavnom su visokoobrazovani, neki i prilično materijalno zbrinuti, o čemu govori i jedna članica GSR-a: *Da. Mi smo svi većinom visoko obrazovani (...) možda, svi, visokoobrazovane žene, materijalno zbrinute, koje ili rade ili (...)* (Vanda, Zagreb, 38). Slična obrazovno-klasna obilježja pokreta potvrđena su i drugim istraživanjima (Abel i sur., 1999.; Sarjanović, 2014.). Ipak, neovisno o tome što se radi o visokoobrazovanim članovima i članicama, GSR grupe u Hrvatskoj i primjerice u Italiji ne predstavljaju, prema mišljenju uključenih aktera, toliki elitizam. Grasseni (2013.) ističe da većina kupaca GSR-ova ili GAS-ova nema primanja koja bi im omogućila kupnju u specijaliziranim trgovinama ekološki proizvedene hrane. Upravo prihvatljivost cijene (koja u Hrvatskoj, kako navodi jedna od prodavačica, prati cijene na tržnici) omogućuje pripadnicima srednje klase da pribave proizvode ekološkog podrijetla. Za mnoge od njih takva mogućnost postala je nužnost. Potrebno je još naznačiti da se ovdje radi i o rodno obilježenoj priči, ne samo zbog toga što su najčešće inicijatorice uključivanja u grupu žene ili su one članice. Grasseni ističe problem rodne nejednakosti u segmentima sudjelovanja na sastancima (pretežno ženska aktivnost) i vođenju različitih odbora i inicijativa (pretežno muška aktivnost), a posebice se to odnosi na pripremu hrane (Grasseni, 2013., 72-73). Slično je uočeno i u Kanadi, gdje širi oblik ekološke potrošnje predstavlja jedan od oblika potrošnje povezane s brigom o nekome (tzv. *caring consumption*), kojim se također ostvaruje rodno oblikovana klasna razlika (Cairns i sur., 2014., 100-101). Ovdje valja navesti i neke druge probleme na koje su ukazala prethodna istraživanja i iskustvo brojnih članova grupa koje podupiru poljoprivrednike. Određene kritike odnose se na stavku da kupac bespogovorno prihvaća sezonske proizvode, što znači da često dolazi do zasićenosti određenim tipom proizvoda tijekom pojedine sezone. To je pak upravo suprotno od već stečenih navika konzumiranja raznolikih vrsta hrane (iz različitih dijelova svijeta, neovisno o sezoni) koje su nam omogućile globalizacija i tehnologija (transport i hladnjače). Stari tradicijski način prehrane koji je pratio sezonu odavno je napušten, barem u gradovima, ili ga je moguće znatno modificirati. Stoga se transformativni potencijal inicijativa poput poljoprivrede potpomognute zajednicom odnosi i na prakse ponovnog, ali nipošto slijepog ili potpunog povratka (prvenstveno imajući na umu navedeni problem rodne nejednakosti takvih praksi) napuštenim modelima pripremanja hrane. Na tom tragu pojedini autori pišu o „zajedničkim laboratorijima u kojima su članovi GAS-a ponovno re-socijalizirani u ono što su bile uobičajene vještine prosječne talijanske obitelji prije samo dvije generacije: sezonalnost, kuhanje od uglavnom sirovih ili neprocesuiranih namirnica, te spretnost

ruku i kapaciteti planiranja koje ona zahtjeva“ (Grasseni, 2013., 71). Međutim, vrijeme koje smo voljni ili u mogućnosti provesti pripremajući svježe namirnice smanjeno je. Za zaposlene pojedince (a posebice se to odnosi na žene, čije se aktivnije uključivanje na tržište rada možda najviše odrazilo na promjenu dotadašnjih praksi) vrijeme je postalo najvažniji resurs. Važnost vremena kao resursa prepoznaju politički zeleni teoretičari koji tvrde da je društvena inovacija jednako važna kao i tehnološka te da je vrijeme resurs važniji od novca i roba (Barry, 2014., 13).

Između kupaca i proizvođača, usprkos problemima, stvara se određena razina solidarnosti. Tako na primjer GSR-ovi predfinanciraju sjetvu, uskaču kada je potrebno otkupiti neprodane viškove ili kupiti zamrzivače, što im proizvođači vraćaju kroz dostavu košarica. U istarskim se SEG-ovima solidarnost manifestira i prema kupcu koji je npr. ostao bez kupovne moći – omogućuje mu se da radom na poljoprivrednom imanju zaradi svoju košaricu. Na taj se način malim, naizgled nevažnim potezima stvaraju drugačiji odnosi u društvu, drugačiji obrasci potrošnje, u konačnici drugačije društvo. S obzirom na to da se odnosi na hranu – koja, ako je sagledamo u vidu Maussove „totalne društvene pojave“, povezuje različite javne i privatne dijelove društva (Grasseni, 2013., 172) – ovaj *pokret odozdo* posjeduje snažan i nedovoljno iskorišten potencijal za sveobuhvatnu utopiju rekonstrukcije. Transformacija sustava vrijednosti događa se sporo i gotovo nevidljivo, no primjetno je da ovakvi pokreti, iako vrlo krhki i promjenjivi, pružaju alternativu postojećem sustavu.

3.2. Motivacija ekosela

Kompleksno pitanje motivacije za osnivanje ili sudjelovanje u ekoseoskim projektima jedno je od istraživačkih pitanja. Motivi pripadnika ekosela višestruki su i međusobno povezani. Početna razina motiva jest kritika koju akteri, odnosno sama ekosela kao cjelina, upućuju društvu. Kritika se odnosi na suvremeni način korištenja okoliša koji se smatra neodrživim, na materijalni rast koji postaje okosnica društvenih i ekonomskih odnosa i na sve veću društvenu nejednakost. Stavovi koji su kritički usmjereni prema navedenim društvenim pojavama teorijski se nazivaju *postmaterijalizmom* (Cifrić, 1994.; Inglehart, 1995., 1977.). On obuhvaća dvije glavne skupine stavova, jedna u fokusu ima odnos prema okolišu, druga odnos prema društvu, a vrednote koje se u literaturi najčešće navode kao postmaterijalističke su „uljepšavanje okoliša, ideje umjesto novca, sloboda mišljenja, humanije društvo, više samoupravljanja i više utjecaja građana“ (Cifrić, 1994., 49). Motivacija za uključivanje u ekosela je slična; istraživanje je pokazalo da je to želja za stvaranjem održivijeg svijeta (što uključuje odnos prema okolišu), solidarnijih međuljudskih i društvenih odnosa. U osnovi nastanka ekosela nalazi se promišljanje o načinu na koji društvo utječe na okoliš, a akteri u njima svojim sklopom

vrednota i djelovanja osmišljavaju i razvijaju ideju i praksu održivosti (Bokan, 2016., 54). Motivacija pripadnika istraženih ekosela u istraživanju obuhvaćena je kodnom grupom 5 – izvorišta, motivacija, težnje.⁶ U nastavku ćemo navesti niz analitičkih i interpretativnih kodova koji predstavljaju izravnu ili neizravnu motivaciju za zasnivanje ekosela. Motivacijske kodove podijelili smo u dvije skupine, one koji se odnose na okolišne teme i one koji se tiču društvenih tema, iako se ponekad to dvoje preklapa i nadovezuje. Kodovi su dobiveni analizom intervjua, izdvajanjem u prvoj fazi analize deskriptivnih kodova (dijelova rečenica), zatim opisivanja tih kodova u kraćim i općenitijim crtama te na kraju davanjem kratkih opisa (interpretativni kodovi) i ondje gdje je to moguće, teorijskih imena (analitički kodovi) navedenim kodovima.

Okolišni motivi koje smo ustanovili kod pripadnika ekosela su povezanost s prirodom, povratak prirodi/zemlji i ekološkoj održivosti, a društveni motivi antikapitalizam, antikonzumerizam, odbacivanje sustava bogaćenja i osiromašivanja, humaniji međuljudski odnosi, socijalna održivost, smanjivanje ovisnosti o sistemu, samoodrživost (prehrambena, energetska, kulturna, obrazovna, znanstvenoistraživačka i duhovna), samoostvarenje, samodovoljnost, stvaranje edukacijskog centra, rad za egzistenciju umjesto za novac, smisleni rad, oživljavanje otoka/Dalmacije. Primjećuje se da okolišnih motiva ima brojčano manje, no sadržajno nisu slabije zastupljeni. Naime, to su temelji okupljanja ekosela u zajednice, nemehanicistički odnos prema prirodi i okolišu je osnova njihova okupljanja, oko toga postoji konsenzus i to čini okvir unutar kojeg ekosela razvijaju svoje aktivnosti, poslove i svjetonazor. Društveni motivi se nadovezuju na okolišne i s njima su višestruko povezani. Oni se kreću od referiranja na suvremeni društveni poredak (kritika kapitalizma i konzumerizma), preko socijalne održivosti pa sve do samodovoljnosti i samoostvarenja. Karakteristično za istražena ekosela jest da izrečena kritika pojedinih aspekata suvremenog društva služi samo kao izvor motivacije za daljnji angažman tj. za osmišljavanje i provođenje aktivnosti u svrhu „viših“ motiva – mijenjanje društva odozdo – što pokazuje da je utopijska misao u ekoselima snažna. Kreativnost u osmišljavanju rekonstrukcije lokalnih neodrživih sustava u one održivije ili barem solidarnije visoko je pozicionirana kao vrednota u ekoselima.

Orijentirani smo na društvo, imamo neki odnos prema društvu, koliko god hejtali na njega, kao 'prokleta, kapitalističko društvo', zapravo smo mali štreberčići, to naravno ni'ko nikad neće priznat, koji žele vratit društvu. Radimo edukacije da vratimo to društvu. (Maša, 29)

⁶ U istraživanju smo imali 13 kodnih grupa koje su obuhvaćale različite teme koje smo istražili i obradili u intervjuiima (povijest zajednice, materijalni uvjeti, struktura zajednice, novi članovi, motivi nastanka i ciljevi, Z./zemlja i priroda, rad i kreativnost, stari identiteti, zašto zajednica, odnosi, imperativi zajednice, način donošenja odluka, svjetonazor).

Povezanost s prirodom često je izgovorena sintagma u intervjuima s pripadnicima ekosela. Dio sudionika opisuje svoju duhovnu povezanost s prirodom ili spiritualni odnos prema zemlji kao planetu i kao tlu, pa možemo reći da je duhovna motivacija jedan od aspekata ukupne ekoseoske motivacije.

Prijateljica, planet je za mene visoko duhovno razvijeno biće, sa svojim zadatkom, netko 'ko nam daje utočište, (...) energetske razmjenjivat s njom. (Patrik, 38)

Planeta Zemlja je za mene dom, drugo, živo biće, prekrasno živo biće, trenutno ranjeno (...) nekako i majka i sestra. A zemlja, obradiva ili neobradiva, svejedno, je za mene neki element koji (...) mi pomaže da se ukorijenim, da se prebranim, da se osjećam da pripadam tu u ovom trenutku, ovom životu. Volim kad je osjetim, kad su mi noge prljave od zemlje. (Mitja, 36)

Međutim, utvrdili smo da u ekoselima nema zajedničke duhovne ideologije niti zajedničkog prakticiranja duhovnosti. Prakse koje jesu zajedničke su svjetovne i one su usmjerene na ostvarivanje ciljeva ekosela, ekološku poljoprivredu, održivo graditeljstvo, korištenje obnovljivih izvora energije i solidarne društvene i ekonomske odnose. Povezanost okolišnih i društvenih motiva je iznimno važna, što je u istraživanju naglašeno jer prakse spram okoliša nemaju samo okolišne već i društvene ciljeve i značenje. Primjerice, ekološka poljoprivreda ne pridonosi samo očuvanju tla već i radnih mjesta u poljoprivredi, prehrambenoj samostalnosti, suverenitetu putem čuvanja sjemena. Ili na primjer, samostalna izrada solarnih panela ne služi samo „nefossilnom“ grijanju vode već i širenju znanja o besplatnoj energiji i razvoju štedljivosti kao ekološke i društvene vrline. Stoga se mnogi društveni motivi ogledaju u okolišnim praksama i obrnuto te ih treba promatrati kao komplementarne umjesto odvojene.

Puno utječe na mene to što se događa u prirodi, kako ova civilizacija uništava sve, doslovno pilimo granu na kojoj (...) ja smatram da svaki čovjek [treba, op. a.] taj kvadrat oko sebe učiniti boljim, da poštujem to što mi zemlja i priroda daje i da iz toga stvorim hranu, direktnije (...) (Sanja, 34)

Održivost, koju možemo nazvati otpornošću ili proekološkom orijentacijom, a u koju su uključeni i okolišni i društveni motivi, ono je oko čega se ekosela angažiraju. Ona oblikuju održive prakse življenja. To je ključno. To je njihov izvor i njihov cilj. To je motiv, a istovremeno i uzrok (reakcija na neodrživost suvremenog društva) i posljedica (stvaranje održivog življenja).⁷ Postizanje održivosti usko je vezano uz oblik

---

⁷ John Barry tvrdi da bi zelenu političku teoriju, želimo li da postane učinkovitija, trebalo preoblikovati tako da postane više usmjerena na rješavanje problema postojeće neodrživosti, a ne na osmišljavanje buduće održivosti (Barry, 2014., 6).

njihove organizacije tj. uz zajednicu koja je mala, spontana, samonikla, odabrana, meka ili drugim riječima, mikro, organska, refleksivna, fluidna i lokalna zajednica. Dakle, zajednica je više sredstvo nego motiv djelovanja. Dakako, zajednica je dio njihove utopijske misli, okoliš u kojem mogu ostvarivati zamišljene prakse. Takve inicijative i projekti, socijalni i ekološki kreativci dobar su primjer društvenih aktera koji pokazuju da su utopijske prakse moguće. Oni ukazuju na neodrživost suvremenog društva i šire svoja promišljanja o mogućoj alternativi. Na taj način „alternativa“ ima priliku postati manje alternativna, više samorazumljiva i široko prihvaćena, možda čak naturalizirana. Prioritet nije proširivanje ovakvih društvenih oblika, važnije je da ih se shvati kao uzore, kao modele i time izvore ideja koje nose utopijski, tj. transformativni karakter. Govoreći o snazi ovih zajednica da donesu promjenu, makar na mikro, lokalnoj razini, jedan od sugovornika smatra da drugačija budućnost nema realnu perspektivu.

Mislim da je to jedina realna budućnost. Ako neće ići u tom smjeru, onda je budućnost crna ili je uopće nema (...) (Aleksandar, 50)

4. Umjesto zaključka: utopijom prema promjeni

Široj je javnosti najpoznatiji oblik utopije ona literarna; Lyman Tower Sargent ističe još dva važna oblika, to su *socijalna teorija* i *komunitarizam*, odnosno politička teorija i društveni eksperimenti. On piše o namjernim ili intencionalnim zajednicama kao obliku komunitarizma, ali pritom ističe kako šire sagledan utopizam uključuje niz raznorodnih praksi (Sargent, 1994., Sorgisson, 2007.). U tom smislu ekosela predstavljaju „čišći“ oblik društvenog eksperimenta, a grupe solidarne razmjene odnosno poljoprivreda potpomognuta zajednicom jednu od praksi koje imaju za cilj transformirati društvo i društvene odnose, ali su pritom spremnije na ukalupljanje u već postojeće društvene modele.

Osim navedene Mumfordove klasifikacije utopija, u ovoj analizi ćemo upotrijebiti de Geusovu tipologiju literarnih utopija. Dva su osnovna oblika (prema onome što utopija zagovara kao željeni ideal): utopije dostatnosti (engl. *utopias of sufficiency*) i utopije obilja (engl. *utopias of abundance*). Ova je podjela bitna zato što su utopije dostatnosti, propagirajući jednostavan život bez nepotrebnih materijalnih stvari, najčešći oblik ekotopija tj. ekoloških utopija (de Geus, 2007., 29). Slična polazišta zagovaraju i pojedini praktičari utopije rekonstrukcije o kojima smo pisali. De Geus se osvrće na činjenicu da je literarnim utopijama, s gledišta suvremenog čovjeka, vrlo jednostavno naći nedostatke te ih kritizirati. Osim uočene opasnosti *popločivanja puta* prema totalitarizmu, literarne utopije opisuju, prema njegovom mišljenju, „prestatično društvo“, što

je posve u suprotnosti s realnošću dinamike suvremenog života. De Geus ističe kako pravo pitanje koje si svatko mora postaviti ne glasi želim li živjeti u takvim zamišljenim zajednicama (a mišljenja je da bi malo tko pristao na takav statičan i idiličan model), već što mogu naučiti i preuzeti iz takvih zamišljenih zajednica. Sam žanr utopije smatra iznimno inspirativnim te konstatira da ga treba koristiti kao svojevrsan „navigacijski kompas“ u stvarnim pokušajima stvaranja održivije budućnosti (de Geus, 2007., 33). Ti „stvarni pokušaji“ daleko su od statične slike koju kritičari zamjeraju literarnom žanru utopija. Istraživanja potvrđuju da su „utopijski pokušaji“ puni problema i kriza koje više ili manje uspješno nadilaze. Navedeno potvrđuju i provedena istraživanja ekosela u svijetu i Hrvatskoj (vidi Sargisson, 2007.; Bokan, 2012.). Isto vrijedi za prakse poljoprivrede potpomognute zajednicom (vidi Hatano, 2008.; Orlić, 2015.). Rastući broj pokreta i inicijativa na globalnoj razini koji podupiru ideje bliske ekotopiji (odrast, solidarna ekonomija, alterglobalizacija, pokreti re-lokalizacije) pokazuje da je točna de Geusova tvrdnja o iznimnoj važnosti debate o održivosti i inspirativnim vizijama budućnosti (de Geus, 2007., 27). Potrebno je ovdje naglasiti da njegovi zaključci o inspirativnom značaju literarnog žanra utopije treba proširiti i na društvene eksperimente o kojima pišemo. Bilo da se čine suludi, iracionalni, nemogući i nesavršeni ili da u konačnici propadnu, pravo pitanje koje možemo postaviti jest: „Što mi možemo iz takvih praksi usvojiti da bismo poboljšali svoju i društvenu realnost?“

Pritom se slažemo s tezom da je nemoguće odjednom zamijeniti postojeći sustav nekim novim i boljim. Međutim, potrebno je biti realan prilikom zamišljanja ne/mogućnosti izvođenja takvog scenarija u praksi.

Robin Hahnel i Erik Olin Wright u knjizi *Alternative kapitalizmu. Prijedlozi za demokratsku ekonomiju* pišu o tri osnovne strategije prekida sa sadašnjošću, odnosno transformacijskih strategija – *rupturnoj, intersticijskoj i simbiotičkoj*. Rupturna strategija pretpostavlja oštar prekid s prošlošću, intersticijska pretpostavlja izgradnju novih oblika društvenog osnaživanja u pojedinim nišama i na marginama kapitalističkog društva, često ondje gdje izgleda da ne predstavljaju neposrednu prijetnju dominantnim klasama i elitama. Simbiotička strategija predstavlja kombinaciju prethodnih dviju i mogla bi se definirati kao „nastojanje postizanja društvenog osnaživanja uz istovremeno uklapanje u institucionalnu konfiguraciju kapitalizma (Hahnel i Wright, 2016., 87-88). I dok bi ekosela prema ovoj klasifikaciji pripadala u intersticijske transformacijske strategije, poljoprivreda potpomognuta zajednicom spadala bi u simbiotičku transformacijsku strategiju. Činjenica jest da takav oblik poljoprivrede u brojnim zapadnim zemljama postaje sve važniji segment tržišta te da je postao usustavljen i uživa potporu države (primjer Italije, vidi Grasseni, 2013.). U Hrvatskoj su prisutna oba oblika razvoja – uključivanje u sustav

poljoprivrede potpomognute zajednicom u Istri te odbijanje institucionalizacije u bilo kojem obliku, zbog nepovjerenja u sam sustav u Zagrebu.

U tom smislu bit će zanimljivo pratiti njihov razvoj i vidjeti tko će, uvjetno rečeno, iznjedrili bolje rezultate, odnosno pozitivne društvene promjene. Hahnel i Wright tvrde da su sve tri strategije do sada bile neuspješne te predlažu njihovu kombinaciju, posebice kombinaciju intersticijskih i simbiotičkih strategija, za učinkovitije postizanje ciljeva (Hahnel i Wrigh, 2016., 87-88). Smatraju da „simbiotičke strategije (kompromisne) putem države mogu otvoriti prostor i podršku za intersticijske inovacije te da međuigra između intersticijskih i simbiotičkih strategija može stvoriti putanju produbljivanja socijalističkih elemenata unutar hibridnih kapitalističkih ekonomskih ekosustava“ (Hahnel i Wright, 2016., 89). Postupna promjena, ili kako slikovito de Geus citira Burkea, „popravljanje broda koji plovi“, čini se jedina izvediva s obzirom na to da se radi o promjeni cjelokupnog načina života a ne „samo“ o zamjeni jednog političkog sustava drugim. Potrebno je imati na umu kako će ta „nova konstrukcija“ također biti nesavršena, također će je trebati popravljati i dorađivati u hodu. Ostvarivanje veličanstvene, harmonične i idealne ekološke države zamijenjeno je idejom inteligentne adaptacije, vođenja i eksperimentiranja (de Geus, 2007., 34). U tom je smislu potrebno sagledati prakse ekosela i poljoprivrede potpomognute zajednicom. Ove su inicijative tek mali dijelovi mozaika koji se neprestano preslaguje u nastojanju da ostvare što bolju „sliku“ pravednijeg, solidarnijeg i prema okolišu/prirodi obazrivijeg društva. To je razlog zbog kojeg je potrebno inzistirati na pragmatičnim pravcima inspiriranim utopijama (de Geus, 2007., 39) koji će postupno dovesti do izgradnje raznolikih ekoloških vrlina kod pojedinaca (Barry, 1999., 35).

De Geus se ujedno pita tko će biti akteri koji će razvijati takve inovativne vizije i perspektive o ekološki razumno umijeću življenja. On sam smatra da će to biti zadatak političkih stranaka, pokreta za okoliš, pisaca i filozofa. Međutim, Sargent ističe bitnu činjenicu da je ono što motivira ljude na djelovanje upravo želja za stvaranjem boljeg života za sebe i svoje potomstvo. Stoga ne treba isključiti potencijal koji nosi tzv. mali čovjek. Brojni su suvremeni primjeri stjecanja i prakticiranja ekološke vrline čime se utire put stvaranju ekotopije, bez obzira na to dolaze li takva nastojanja s margine društva ili institucionalnim putem. Upravo će se na njihove uspjehe pa i neuspjehe referirati političari, filozofi, pisci i znanstvenici. Možda je najtočnije reći da se radi o međusobno povezanom lancu inspiracija i poticaja, pokušaja i promašaja. U tom smislu brojčano male inicijative i grupe poput ekosela i poljoprivrede potpomognute zajednicom nisu nevažne. Ove prakse predstavljaju upravo tu samotransformirajuću sadašnjost koja utopiji daje konkretan, a ne samo apstraktan karakter. Svaki takav utopijski akter je važan, a svaki pokušaj može poslužiti kao inspiracija i pomoći transformirati društvo.

Literatura

- Abel, J., Thomson, J., Maretzki, A. (1999.), Extension's Role with Farmers' Markets. Working with Farmers, Consumers, and Communities, *Journal of Extension*, 37 (5). <http://bit.ly/1Gsvyle> (pristup 20. travnja 2016.)
- Barry, J. (1999.), *Rethinking Green Politics: Nature, Virtue, Progress*, London, Sage Publications.
- Barry, J. (2014.), Green Political Theory. U: V. Geoghegan, R. Wilford (ur.), *Political Ideologies: An Introduction* (str. 153-178), London, Routledge.
- Berkfield, R., Berkfield, A. (2009.), From Food Security to Food Sovereignty: Why Vermonters Need Food Sovereignty. U: E. Kawano, T. N. Masterson, J. Teller-Elsberg (ur.), *Solidarity Economy I: Building Alternatives for People and Planets* (str. 249-257), Amherst, MA USA, The Center for Popular Economics.
- Bokan, N. (2012.), *Konceptualni pristupi ekološkim mikrosocijalnim zajednicama: studija slučaja u Hrvatskoj: doktorski rad*, Zagreb, Filozofski fakultet.
- Bokan, N. (2016.), Ekosela: subpolitični odgovor na neodrživost. *Sociologija i prostor*, 54, (204/1), 45-70.
- Cairns, K., de Laat, K., Johnston, J., Bauman, S. (2014.), The Caring, Committed Eco-mom. Consumption Ideals and Lived Realities of Toronto Mothers. U: B. Barendregt, J. Rifke (ur.), *Green Consumption. The Global Rise of Eco-Chic* (str. 100-116), London, Bloomsbury.
- Callenbach, E. (2004. [1975.]), *Ecotopia. The Notebooks and Report of William Weston*, Berkeley, Banyan Tree Books and Heyday Books.
- Callebach, E. (2004.), Author's Afterword. U: Callenbach, E. (ur.), *Ecotopia. The Notebooks and Report of William Weston* (str. 169-172), Berkeley, Banyan Tree Books and Heyday Books.
- Cifrić, I. (1994.), *Napredak i opstanak: moderno mišljenje u postmodernom kontekstu*, Zagreb, Hrvatsko sociološko društvo i Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Cifrić, I. (2002.), *Okoliš i održivi razvoj: ugroženost okoliša i estetika krajolika*, Zagreb, Hrvatsko sociološko društvo i Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Conover, P. (1978.), Communes and Intentional Communities, *Journal of Voluntary Action Research*, 5 (34), 5-17.
- D'Alisa, G., Demaria, F., Kallis, G. (ur.) (2014.), *Degrowth: A Vocabulary for a New Era*, New York, Routledge, Taylor and Francis.
- De Geus, M. (2007.), Towards an Ecological Art of Living: On the Value of Ecological Utopias for our Future, *Ecopolitics Online Journal Volume*, 1 (1), 24-49.
- Deklaracija Nyéléni, dostupno na: <http://nyeleni.org/spip.php?article290>, (pristup 22. ožujka 2016.)
- Dessein, J., Soini, K., Fairclough, H., Horlings, L. (2015.), *Culture in, for and as Sustainable Development: Conclusions from the COST Actions IS1007 Investigating Cultural Sustainability*. Jyväskylä, University of Jyväskylä.
- Ergas, C. (2010.), A Model of Sustainable Living: Collective Identity in an Urban Ecovillage, *Organization & Environment*, 23 (1), 32-54.
- Fletcher, R. (2009.), *Protecting Local Food and Farms through Models of Shared Equity*. U: E. Kawano, T. Masterson, J. Teller-Elsberg (ur.), *Solidarity Economy I. – Building Alternatives for People and Planet* (str. 227-239), Amherst, MA, Center for Popular Economics.
- Grasseni, C. (2013.), *Beyond Alternative Food Networks*, London, New Delhi, New York, Sydney, Bloomsbury.
- Hahnel, R., Wright, E. O. (2016.), *Alternatives to Capitalism. Proposals for a Democratic Economy*, New York, London, Verso.
- Hatano, T. (2008.), The Organic Agriculture Movement (Teikei) and Factors Leading to its Decline in Japan, *Journal of Rural and Food Economics*, 54 (2), 21-34.

- Inglehart, R. (1977.), *The Silent Revolution*, Princeton, Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1995.), *Modernization and Postmodernization, Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*, Princeton, Princeton University Press.
- Jackson, J. T. R. (2000.), *And We are Doing It!: Building an Ecovillage Future*, San Francisco, Robert D. Reed Publishers.
- Kalanj, R. (2004.), Mijene utopijske svijesti. U: E. Rothstein, H. Muschamp, M. E. Marty (ur.), *Utopijske vizije*, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk.
- Kalanj, R. (2010.), *Ideologija, utopija, moć*, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk.
- Kanter, R. M. (1972.), *Commitment and Community: Communes and Utopias in Sociological Perspective*, Cambridge, MA, Harvard University Press.
- Kates, R. W., Parris, T. M., Leiserowitz, A. A. (2005.), Science and Policy for Sustainable Development, *Environment*, 47 (3), 8-21.
- Kawano, E. (2010.), Crisis and Opportunity: The Emerging Solidarity Movement. U: E. Kawano, T. Masterson, J. Teller-Elsberg (ur.), *Solidarity Economy I. – Building Alternatives for People and Planet* (str. 11-23), Amherst, MA, Center for Popular Economics.
- Kirn, A. (2000.), Održivi razvoj i environmentalističke vrijednosti, *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociološka istraživanja okoline*, 9 (3), 149-162.
- Lappo, A., Bjørndal, T., Fernández-Polanco, J., Lem, A. (2015.), Consumers' Concerns and External Drivers in Food Markets, FAO Fisheries and Aquaculture Circular No. 1102 FIPM/C1102 (En). <http://www.fao.org/3/a-i4939e.pdf> (pristup 2. rujna 2017.)
- Lay, V. (2007.), *Razvoj sposoban za budućnost: prilozi promišljanju održivog razvoja Hrvatske*, Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Lay, V., Šimleša, D. (2012.), *Nacionalni interesi razvoja Hrvatske kroz prizmu koncepta održivog razvoja*, Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Maskalan, A. (2009.), Utopija i njezini doprinosi suvremenim razmatranjima roda, *Filozofska istraživanja*, 115 (29/3), 505-524.
- Mason, J. (2002.), *Qualitative Researching*, London, Thousand Oaks, New Delhi, Sage Publications.
- McLaughlin, C., Davidson, G. (1990.), *Builders of the Dawn: Community Lifestyles in a Changing World*, Salisbury, Sirius Publishing.
- Medić, A., Pešak, S., Marić, M., Delić, I., Traub, H., Golja, A., Koprivnjak, K., Kolar, S., Fodor, S. (2013.), *Brošura GJR-a*, Zagreb, Zelena mreža aktivističkih grupa. <http://gsr-blog.blogspot.hr/p/gsr-brosura.html> (pristup 2. rujna 2017.)
- Metcalfe, B. (1996.), *Shared Visions, Shared Lives: Communal Living Around the Globe*, Forres, Findhorn Press.
- Mumford, L. (1922.), *The Story of Utopias*, New York, Boni and Liveright.
- Mumford, L. (2008.), *Povijest utopija*. Zagreb, Naklada Jesenski i Turk.
- Münster, D. (2012.), Farmers' Suicides and the State in India: Conceptual and Ethnographic Notes from Wayanad, Kerala, *Contributions to Indian Sociology*, 46 (1-2), 181-208.
- Orlić, O. (2014.), Grupe solidarne razmjene: Počeci solidarne ekonomije u Hrvatskoj, *Etnološka tribina*, 37 (44), 72-88.
- Orlić, O. (2015.), Grupe solidarne razmjene kao pokret za postizanje prehrambenog suvereniteta. U: T. Rubić, V. Gulin Zrnić (ur.), *Vrtovi našega grada. Studije i zapisi o praksama urbanog vrtlarstva* (str. 231-240), Zagreb, Institut za etnologiju i folkloristiku, Hrvatsko etnološko društvo, Parktipicacija.
- Pavlović, V. (ur.) (1987.), *Obnova utopijskih energija*, Beograd, Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije: Centar za istraživačku, dokumentacionu i izdavačku delatnost PK SSO Jugoslavije.
- Petljak, K. (2010.), Istraživanje kategorije ekoloških prehrambenih proizvoda među vodećim trgovcima hranom u Republici Hrvatskoj, *Tržište*, XXII (1), 93-112.

- Pučak, J., Majetić, F., Šimleša, D. (2016.), Potencijal za solidarnu ekonomiju u Splitu – kvalitativno istraživanje, *Sociologija i prostor*, 54 (205/2), 149-168.
- Redclift, M. R. (2006.), Sustainable Development (1987–2005) – An Oxymoron Comes of Age, *Horizontes Antropológicos*, 12 (25), 65-84.
- Roque, O., Thévenod-Mottet, E., Bourdin, D., Barjolle, D. (2008.), *Innovations in Direct Marketing in Agriculture in Switzerland (General review and CSA study: Community-Supported Agriculture)*, WP3 report, Insight project.
- Sargent, L. T. (1994.), The Three Faces of Utopianism Revisited, *The Journal of Utopian Studies*, 5 (1), 1-37.
- Sargisson, L. (2007.), Imperfect Utopias: Green Intentional Communities, *Ecopolitics Online Journal*, 1 (1), 1-24.
- Sarjanović, I. (2014.), Uloga grupa solidarne razmjene u razvoju ekološke poljoprivrede u Hrvatskoj, *Geoadria*, 19 (1), 1-25.
- Schanbacher, W. D. (2010), *The Politics of Food. The Global Conflict between Food Security and Food Sovereignty*, Santa Barbara, Denver, Oxford, Praeger Security International.
- Schehr, R. C. (1997.), *Dynamic Utopia: Establishing Intentional Communities as a New Social Movement*, Westport, Bergin & Garvey, an imprint of Greenwood Publishing Group.
- Smith, W. L. (2002.), Intentional Communities 1990–2000: A Portrait, *Michigan Sociological Review*, 16, 107-131.
- Zablocki, B. (1980.), *Alienation and Charisma*, New York, Free Press.